

Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog: Malling (1777) på <http://rohist.dsn.dk>

Anna Sofie Hartling & Thomas Widmann
Dansk Sprognævn

1. Indledning

I konferencerapporten fra det 15. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* kan man i artiklen *Retskrivningsordbøger gennem historien – følg retskrivningens udvikling ord for ord* på <http://rohist.dsn.dk> læse følgende:

Vi håber i en senere fase at få mulighed for også at indlæse [...] *Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777. [...] Desuden er *Store og gode Handlinger*... slet ikke struktureret som en ordbog, men er derimod et prosaværk, og det er stadig uafklaret hvordan vi vil gengive bogen på siden (Diderichsen et al. 2015:124-125).

Artiklen, som er en præsentation af Dansk Sprognævns dengang nye RO^{hist}-hjemmeside, er forfattet af den daværende RO^{hist}-projektgruppe. RO^{hist}-siden vedligeholdes nu af forfatterne af denne MUDS 18-artikel, og vi befinder os i den omtalte ”senere fase”. Arbejdet med at realisere ønsket om at indlemme Malling (1777) på RO^{hist}-siden er påbegyndt. Som det fremgår af citatet, er den største udfordring ved dette arbejde imidlertid at indlemme en prosatekst på en side med ordbøger. Denne artikels ærinde er at vise at det nu er mere afklaret hvordan bogen skal gengives på siden, at præsentere det foreløbige resultat og ikke mindst at gøre rede for den anvendte metode.

2. Mallings samling som ortografisk regel

I 1775 blev teologen, historikeren og embedsmanden Ove Malling (1747-1829) af Christian 7. og dennes gehejmekabinetsskriver Ove Høegh-Guldberg bestilt til at skrive en læsebog – ”[e]n Samling af berømmelige og gode Danskes, Norskes, og Holsteiners Handlinger” – som skulle ”tjene til Regel” (dvs. rettesnor eller norm) i arbejdet med at ”vænne dem [Disciplene i Latinskolen] til en rigtig Ortographie”. Sådan står der i latinskoleforordningen af 11.5.1775. To år senere, i 1777, udkom læsebogen under titlen *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (i det følgende bl.a. omtalt som *Store og gode Handlinger*).

Det var netop med 1775-forordningen at dansk blev indført som fag i latinskolen, og i forordningen kan man læse at målet med danskundervisningen var at disciplene skulle ”blive det Danske som Fædermelandets Sprog mægtig, tale og skrive samme rigtig”. For at nå dette mål skulle de altså bl.a. læse *Store og gode Handlinger*.

Med Mallings læsebog er det første gang en offentlig myndighed i Danmark har sagt: *Skriv sådan på dansk!* Eller som Jacobsen (2010, bind 1:70) skriver: Mallings læsebog var det ”første på én gang omfattende og afgrænsede indholdsdirektiv¹ for en officiel dansk retskrivning” (se også afsnit 4 nedenfor).

Malling skriver selv i sin bogs fortale henvendt til kongen noget mere ydmygt at hans samling ”er foreslaaet til en Regel”. Han har desuden været tydeligt bevidst om at samlingens funktion som ortografisk rettesnor var en midlertidig løsning idet en fastsættelse af ”en almindelig Skriverigtighed for vort Sprog” ville kræve ”nogle Aars og mange kyndige Arbeideres foreenede Bestræbelser” og ”critiske Undersøgelser” (jf. Jacobsens gennemgang af diskussionen om

¹ Et indholdsdirektiv er selve den tekst der beskriver det ortografiske indhold af en norm. Heroverfor er statusdirektivet en juridisk eller administrativ forskrift ”der udstyrer en norm med dens autoritet eller status og dermed konstituerer den som officiel retskrivningsnorm” (Jacobsen 2010, bind 1:27). I tilfældet med Mallings læsebog er statusdirektivet 1775-forordningen.

Mallings autoritet?, Jacobsen 2010, bind 1:69-70, se også Gregersen 1984:172). Malling skriver for øvrigt om sit ortografiske standpunkt at han er gået ”en Middelvei imellem den for meget konstlede [Skriverigtighed], som vilde blive den Unge til Besvær, naar han havde vant sig dertil, og skulde siden bruges ved Pennen i offentlige Forretninger, og den for lidet eftertænkte, som enhver maae søge at undgaae” (Malling 1777, cit. efter Hansens udg., s. 26).

3. Baggrund: ROhist-projektet

Dansk Sprognævns RO^{hist}-projekt er en søgemaskine hvormed man kan sammenligne retskrivningerne fra 1872 til 2012 (se også Diderichsen et al. 2015:117-126). Det er en videreudvikling af det svenske SAOLhist-system.

RO^{hist} omfatter p.t. følgende ordbøger:

- Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* fra 1872
- Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1892
- Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1918
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1923
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1946
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbog* fra 1955
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 1986
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 1996
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 2001
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 2012

RO^{hist} går altså kun tilbage til 1872, og det har altid været tanken at udvide siden med flere af de ældre officielt gældende retskrivningsordbøger og andre retskrivningsnormangivende tekster og således komme tættere på en fuldstændiggørelse af projektet. Det vil bl.a. kræve at vi tilføjer Molbechs *Dansk Haand-Ordbog* fra 1813, andenudgaven heraf (1854-59) og den første autoriserede ortografiske rettesnor for dansk, nemlig Mallings *Store og gode Handlinger*.

Som allerede nævnt er Mallings bog dog en læsebog, ikke en ordbog. I det følgende gør vi rede for hvorfor det er ønskværdigt at lave en ordbog ud af den inden vi indlemmer den på RO^{hist}-siden.

4. Mallings læsebog som ordbog

Malling (1777) er det naturlige begyndelsespunkt når man taler om dansk retskrivningshistorie, i hvert fald når det gælder historien om den officielt normerede retskrivning i Danmark. Dermed er Malling (1777) også det naturlige begyndelsespunkt på RO^{hist}-siden; den mangler ganske enkelt længst til venstre på siden som den ser ud i dag:

The screenshot shows the homepage of the website <https://rohist.dsn.dk/>. The navigation bar at the top includes links for FORSIDE, OM ORDBØGERNE, LITTERATUR, OM ROHIST, and KONTAKT. Below the navigation bar is a yellow header section with the text "Dansk Sprognævn" and "RETSKRIVNINGSORDBØGER Gennem HISTORIEN". There is a search bar with the placeholder text "Indtast her" and a "SØG" button. Below the header is a timeline table titled "Tidslinje".

Tidslinje	SRD 1872	SRD 1892	SRD 1918	SRD 1923	SRD 1946	RO 1955	RO 1966	RO 1996	RO 2001	RO 2012
Seneste opslagsform										
kastanje, -sb			Kastanje/ Kastanje			kastanje/ kastanje	kastanje/ kastanje	kastanje/ kastanje	kastanje	kastanje
Antal forekomster	SRD 1872: 0	SRD 1892: 0	SRD 1918: 2	SRD 1923: 0	SRD 1946: 0	RO 1955: 2	RO 1966: 2	RO 1996: 2	RO 2001: 1	RO 2012: 1

Figur 1: Forsiden på <https://rohist.dsn.dk/>, per januar 2021.

De officielle indholdsdirrektiver for den danske retskrivning har gennem tiden i langt de fleste tilfælde været retskrivningsordbøger. Retsskrivningsordbøger er eksempler på det som Jacobsen (2010) kalder ortografiske metatekster, dvs. tekster *om* ortografi. Det gælder som beskrevet ikke Mallings bog. Den er en prosatekst og dermed et eksempel på en ortografisk primærtekst, dvs. en tekst *med* ortografi. Der er fordele og ulemper ved både primær- og metateksterne: En ortografisk primærtekst som Mallings er ”en bog som blot eksemplarisk anvises som mønster for den pågældende norm” (Jacobsen 2010:27), og det mønster man anvises at efterfølge, er ”godt sprog” på alle niveauer – foruden ortografi også interpunktion, morfologi, syntaks, semantik, pragmatik og stilistik. Slående ulemper ved denne form for ortografisk mønsterangivelse er dels at man ingen mulighed har for at fremsøge ord for at se hvordan de staves ellers bøjes, dels at udvalget af ord ikke er systematisk. Dette sidstnævnte betyder at en sådan tekst kan mangle endog helt almindelige ord som ikke er med fordi de

falder udenfor bogens emne. Heroverfor står retskrivningsordbøgerne med de afgørende fordele at opslagsordene er omhyggeligt udvalgt, og at stavningen og bøjningen af dem kan fremsøges. Til gengæld er det typisk også alt hvad man kan se, altså hvordan man staver og bøjer ordene (og ikke fx hvad de betyder, eller hvordan de bedst kombineres).

For at *Store og gode Handlinger* kan indlemmes på RO^{hist}-siden på den måde som vi vil argumentere for er den mest formålstjenlige, må den 'ordbogificeres' – gøres til en ordbog. På den måde vil man netop kunne fremsøge hvordan man mente at man skulle stave og bøje en lang række ord i dansk i 1777 og en del år frem.² Foruden stavning og bøjning af ordene vil man i en ordbogsversion af *Store og gode Handlinger* også hurtigt kunne se hvilket køn substantiverne havde.

Mallings læsebog er blevet tillagt stor betydning for moderne retskrivning. Erik Hansen skriver således i efterskriftet til den udgivelse af *Store og gode Handlinger* fra 1992 (som han selv forestod) at "[d]et er Malling der har sat den sproglige standard og dermed præget hverdagens skriftsprog i nutiden" (Hansen 1992:576). Hvis det er sandt, giver det en anden god grund til at ordbogificere læsebogen og gøre Mallings ortografi lettilgængelig for alle via RO^{hist}-siden.

Der er en pointe i at det er Mallings ortografi vi ønsker at gøre tilgængelig for almenheden. Tilgængeligheden ville selvsagt også kunne klares ved at lægge en pdf af læsebogen på RO^{hist}-siden, men som vi var inde på ovenfor, er en vægtig ulempe ved en ortografisk primærtekst som Mallings læsebog netop den manglende søgbarhed og overskuelighed. Tilgængeligheden tilsammen med overskueligheden er altså nøgleord her. Ved at gøre Mallings læsebog til en ordbog vil både lægfolk og fagfolk let kunne tilgå det ortografiske materiale, herunder også den variation og de inkonsekvenser der findes i Mallings ortografi.

² Op gennem det 19. århundrede kom hele syv oplag af *Store og gode Handlinger* – det sidste i 1885 (jf. Hansen 1992:581-582). I mellemtiden er andre forsøg på at fastlægge retskrivningen blevet gjort, men de mange oplag – og det faktum at Mallings bog har stået i mange hjem og er blevet anvendt i undervisningssammenhænge også i 1800-tallet (jf. Hansen 1992:573-574) – vidner om at den utvivlsomt har spillet en rolle i mange år fra udgivelsestidspunktet.

I efterskriftet til 1992-udgaven af Mallings læsebog skriver Erik Hansen:

Når man leder er det ikke svært at finde eksempler på ortografisk inkonsekvens hos Malling [...]. Men han har bestræbt sig for fasthed i stavning og tegnsætning og også stort set opnået det. Der er ingen eksempler på at et ord i halvdelen af tilfældene skrives på én måde, i den anden halvdel på en anden måde. Hvor der er variation, står den ene variant altid talmæssigt svagt, og lærere og elever har ikke kunnet være i tvivl om hvad der skulle gælde som hovedformen. SGH [*Store og gode Handlinger*] har derfor kunnet tjene sit formål som ortografisk rettesnor (Hansen 1992:586).

Om Mallings læsebog i sin samtid har været så effektiv som ortografisk rettesnor som Hansen skriver her, kan nok diskuteres, men ved at ordbogificere læsebogen kan vi i hvert fald påvise at det ikke er rigtigt at der ikke er nogen ”eksempler på at et ord i halvdelen af tilfældene skrives på én måde, i den anden halvdel på en anden måde”. Se eksempelvis følgende fire ord (tallene i parentes angiver antal forekomster af den givne stavemåde):³

afsked sb/fk: **Afsked** (4) / **Afskeed** (4), –; [...]

aftale vb; aktiv: –, –, –, **aftalede** (2) / **aftalde** (1), –; [...]

anspænde vb; aktiv: **anspænde** (1), –, –, **anspendte** (1), –; [...]

anprise vb; aktiv: –, –, –, **anpriisde** (2) / **anprisede** (1), –; [...]

³ Den udgave af *Store og gode Handlinger* som vi ordbogificerer, er Erik Hansens fra 1992, nærmere bestemt satsfilen i wordformat (se også sidste passus i afsnit 5). Alle ordene fra wordudgaven har vi ført over i et excelregneark (på nuværende tidspunkt er det meste af listen af ord der begynder med *a/A*, korrekturlæst, jf. beskrivelsen af arbejdsgangene i afsnit 5.1-5.3). Det betyder at vi har mulighed for at søge på forekomster både i vores genererede ordliste og i wordudgaven af læsebogen.

Som det fremgår, findes der i Mallings læsebog lige mange eksempler på at *Afsked* skrives med et *e* og med to *e*'er. Ligeledes er det tilsyneladende valgfrit om præteritumsformerne af *aftale* og *anprise* skal være *aftalede/anprisede* eller *aftalde/anpriisde*,⁴ og om *anspænde* skal staves med et *æ* eller et *e*. Det er muligt at det i særdeleshed er lavfrekvente ord ligesom de ovennævnte der har jævnbyrdigt konkurrerende skrivemåder. Det vil stå klart når ordbogificeringen er færdig.

Indtil videre kan vi i hvert fald konstatere at der findes eksempler på ord hos Mallings som vil have kunnet give anledning til tvivl hos sprogbrugerne om hvilken stavemåde der skulle gælde som hovedformen. Erik Hansen har naturligvis troet at det forholdt sig som han skrev, og det er vigtigt at bemærke at det på ingen måde har været hans ærinde at lave en udtømmende kortlægning af Mallings retskrivning.

Udover at man i en ordbogsversion af Mallings læsebog meget nemt vil kunne finde den interne variation og inkonsekvens, gør indlemmelsen af Mallings ortografi på RO^{hist}-siden at man på en overskuelig og systematisk måde vil kunne danne sig et overblik over forskelle til og ligheder med nyere tids dansk retskrivning. Det er netop kvintessensen af rohist.dsn.dk.

5. Fra læsebog til ordbog – den anvendte metode

Den anvendte metode i ordbogificeringen af Mallings læsebog kan beskrives som en bottom up-metode. Her følger vi ikke en standardmetode, men prøver i stedet at udvikle en teknik som virker optimalt på data. En sådan tilgang er oplagt og rigtig i denne sammenhæng hvor formålet er at generere en overskuelig oversigt over ordene og deres stavning som samtidig er tro mod originalen. Vi kortlægger m.a.o. den mallingske ortografi som den er og uden forudindtagetheder om den. I sidste ende kan vi så på en let

⁴ Dobbeltvokalen *-ii-* i *anpriisde* angiver at vokalen er lang. Princippet om at skrive dobbeltvokal til angivelse af vokallængde er mest gennemført i lukkede stavelser (som i stavelsen *-priis-*), og Mallings skriver næsten konsekvent enkeltvokal i åbne stavelser (Jacobsen 2010, bind 1:282). Han ville derfor næppe vakle hvad angår stavemåden af infinitivformen *anprise*.

tilgængelig måde anskueliggøre hvordan man i 1777 blev anvist at stave ord på dansk, herunder også den variation og de inkonsekvenser Mallings havde. I en ordbogsversion af læsebogen vil man desuden i vidt omfang kunne få et overblik over genus- og bøjningsmønstre i danske ord på Mallings tid.

Man kunne måske indvende at vi kunne analysere Mallings læsebog næsten lige så godt ved at lægge teksten ind i et korpusprogram. Det ville måske have sin rigtighed hvis vi var i stand til automatisk at lemmatisere teksten (altså tage hvert ord med dets grundform og ordklasse), men det er vi ikke – netop fordi der ikke findes nogen ordbog for Mallings sprog. Korrekturlæsningen af det regneark med Mallings ord og ordformer som vi genererer (jf. afsnit 5.2), resulterer til gengæld i en manuelt lemmatiseret udgave af *Store og gode Handler*, og den vil meget let kunne lægges ind i et korpusprogram når vi er færdige, så man effektivt kan arbejde med teksten dér.

Store og gode Handler er ikke tidligere blevet udsat for en sådan bottom up-behandling. I Jacobsens store værk om dansk retskrivning og retskrivningshistorie indgår den grundige undersøgelse af Mallings ortografi i en sammenligning af samtlige officielle danske retskrivningsindholdsdirektiver mellem 1739 og 2005. For at foretage denne sammenligning tager Jacobsen (2010) udgangspunkt i 28 specifikke ”retskrivningsproblemer” som han beskriver for hvert indholdsdirektiv. Det er en form for top down-metode idet fokus har været på netop – og kun – disse 28 punkter. Eftersom ærindet har været at gøre rede for udviklingen i 266 års retskrivningshistorie, har det ikke været muligt at undersøge alle 28 retskrivningsproblemer i alle indholdsdirektiver til bunds. Jacobsen (2010) tager derfor de nødvendige forbehold som når han i gennemgangen af retskrivningsproblemerne i Malling (1777) angiver dels at hans optællinger ”kan være mere omtrentlige end de præcist anførte talstørrelser i øvrigt indikerer” (bind 1, s. 281), dels at (en del af) beskrivelsen af et givent retskrivningsproblem kan være funderet på eksempelvis stikprøver, jf. fx redegørelsen for længdeangivende *e* (bind 1, s. 283) og verbernes pluralisbøjning (bind 1, s. 288).

Udover ønsket om at kortlægge den mallingske ortografi bør vi hele tiden have det oprindelige formål med ordbogificeringen for øje, nemlig at tilføje Malling (1777) til RO^{hist}. Vi skal altså producere en ordbog i et format så en sammenligning med eksisterende retskrivningsordbøger bliver så let og ligetil som muligt. Det indebærer bl.a. at vi skal identificere opslagsordene (også når de kun forekommer i bøjet form). I denne proces kan det blive en udfordring at forblive tro mod Mallings værk: Vi skal producere en brugbar ordbog som fungerer i RO^{hist}, og som er koblet til RO 2012 på lemmaniveau, men vi må ikke lokkes til at gøre antagelser om Mallings sprog som ikke understøttes direkte af teksten. Sådanne fejlantagelser kunne eksempelvis være at tilskrive mallingske ord en ordklasse som vi ikke har tekstbelæg for at de havde, eller at antage at et ord som kun findes i en pluralisform hos Malling, har en singularisform som ikke var i brug i 1777.

Kort opsummeret har vi fulgt følgende fremgangsmåde:

- (1) Vi har skrevet et computerprogram (kaldet *TekstTilRegneark*) som kan finde alle ordene i Malling (1777, Erik Hansens udgave fra 1992) og sammenligne dem med ordene i Retskrivningsordbogen.
- (2) Vi finder alle fejl manuelt i den resulterende liste.
- (3) Vi laver denne liste om til en ordbog ved hjælp af et andet program som vi har skrevet (kaldet *RegnearkTilOrdbog*).
- (4) Vi læser korrektur på ordbogen og analyserer den.

Nedenfor, i afsnit 5.1-5.3, beskriver vi de nærmere detaljer for de disse fire trin.

Som det er beskrevet tidligere, og som det fremgår af punkt (1) ovenfor, er det Erik Hansens 1992-udgave af Mallings bog som vi ordbogificerer. Vi har haft denne version til rådighed elektronisk, og det sparer os for en del trin i omdannelsen af læsebogen til ordbog. Det er i øvrigt samme version Jacobsen (2010) har haft som grundlag for sin beskrivelse af ortografien i Malling (1777), og han borger for nøjagtigheden med henvisning til at ”stikprøvevis sammenligninger

mellem Erik Hansens udgave og originalen næsten ingen uoverensstemmelser [har] bragt for dagen” (Jacobsen 2010:279).⁵ Han konkluderer sluttelig ”at den maskinlæsbare version udgør et absolut troværdigt og retvisende grundlag for en beskrivelse af ortografien i *Malling 1777* og dermed for ’1775-retskrivningen’” (ibid.).

5.1 Automatisk analyse

Den automatiske analyse foretages af det omtalte program *TekstTilRegneark*, som er skrevet i programmeringssproget Perl.

Programmet trækker allerførst alle ord ud af bogen sammen med deres kontekst. Det finder m.a.o. alle konkordanslinjer fra bogen set som et korpus. Fx forekommer ”Aasyn“ to gange: ”... for den Alvidendes Aasyn. Han holdt det og ...“ og ”... Bebreidelser i hans Aasyn. Sterkodder var og ...“.

Det indlæser også den seneste udgave af Retskrivningsordbogen (2012) i et format kaldet *fuldformslisten*. Dette format er designet til at blive processeret af computerprogrammer.. Imidlertid indeholder Dansk Sprognævns fuldformsliste⁶ ikke alle former, og det giver os ekstra arbejde i korrekturfasen af ordbogificeringen.

TekstTilRegneark tager nu alle ord i *Malling (1777)* og prøver på at finde matchende ord i RO 2012 idet det tager højde for en masse systematiske ændringer i retskrivningen. Fx vil det matche *x*, *th* og *ii* i *Malling (1777)* med hhv. *ks*, *t* og *i* i RO 2012. Programmet ved også at substantiver (foruden *proprier*) blev stavet med stort hos *Malling*.

⁵ I ordbogificeringsprocessen tager vi naturligvis højde for de få uoverensstemmelser Jacobsen (2010) har fundet.

⁶ Retskrivningsordbogen (2012) indeholder en stor mængde fuldformer i det underliggende XML-format. Disse vises ikke i ordbogsopslag, men de er tilgængelige for programmer som bruger XML-filen. Fuldformerne mangler typisk hvis man ikke kan være sikker på at de bruges i praksis. Fx bruges adjektivernes komparativ- og superlativformer ikke i praksis for alle adjektiver, så for ikke at overgenerere, altså generere hypotetiske former som ikke bruges i virkeligheden, indeholder fuldformslisten kun meget få af disse. Det betyder i praksis at *Malling* bruger ord som den dag i dag er meget almindelige, men som ikke findes i RO 2012, fx *be-hageligere* og *haardest/hårdest*.

Det vil derfor ikke matche *væbner* i Malling (1777) med substantivet *væbner* i RO, men kun med præsensformen af verbet *væbne*. I mange tilfælde vil der være to eller flere matchende former, og de opremses så alle.

Resultatet er et regneark med ord fra Malling (1777) i den første kolonne, så de matchende ord fra RO 2012, og dernæst alle konkordanslinjerne:

	A	B	C	D
1	Ord	Muligheder	Korpus	Svar
3076			pital til stedse at underholde 14 gamle Almisselemmer, og en anden til et bestandigt Sti	
3077	Almue			
3078		(1) almue, sb/fk, sg/ubest. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3079			1 det hellige Land. Han lod den jydsk Almue kalde sammen i Viborg, for at tilkie	1
3080			og unyttige Klager, som den kortsynede Almue gierne har tilrede, og som Mangden o	1
3081			som forsyner den og en Deel af Sognets Almue ved Muur- og Tagsteen.	1
3082			Frengik kønnet mindst én gang?	ja/nej
3083	*Almuen			
3084		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3085			Ik, der vare afsendte længe i Forveien. Almuen blev glad, da de saae deres egen Le	1
3086	Almuen			
3087		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3088			megen Anseelse havde han vundet blandt Almuen, fornemmelig i Trøndelagen, hvor al	1
3089			or Sverres Sønnesøn. Baade de Store og Almuen ynde ham, og enhver vil stræbe at f	1
3090			rfor den catholske Religion, og oprørde Almuen. Christian den Tredie understyttede	1
3091			inandens Blod; thi traadde han frem for Almuen, og raabde til dem: "at han ikke ha	1
3092			stillede sig ved hans Side, og rolignede Almuen; og for at være vis paa, at han ing	1
3093			som ikke overalt ere almindelige blandt Almuen i Nedre-Kommerige var Mangel paa Sæ	1
3094			nart han fik Kundskab derom, reiste han Almuen i Egnen, drog ned i Jemteland, og d	1
3095			I Aaret 1748 da der blandt Almuen i Nedre-Kommerige var Mangel paa Sæ	1
3096			arligen trykkes, og frit uddeles blandt Almuen. Af disse 7 Actier bleve 2 bestente	1
3097			de have indført den blandt Almuen; men Almuen var endnu for vildd og for hengtven	1

Figur 2: Korrekturregnearket genereret af computerprogrammet. ”*” betyder at ordet forekommer i en kontekst hvor man ikke kan udlede noget om ordklassen af det store begyndelsesbogstav (typisk fordi ordet står efter et punktum eller et kolon eller først i et nyt afsnit. Eksempelvis står den første forekomst af ordet *Almuen* ovenfor med * fordi det forekommer efter et punktum. De andre forekomster er uden * fordi de forekommer midt i en sætning, og her skyldes det store A utvetydigt ordklassen (sb.) og ikke placeringen i teksten).

5.2 Korrektur

Opgaven er nu at gå hele regnearket igennem (og det er på over 164.000 linjer) for at rette fejl og tilføje manglende information.⁷

I eksemplet herunder blev der ikke fundet noget match for *Almisselemmer* i RO 2012, så detaljerne for dette ord skal indtastes manuelt. Derudover var en af forekomsterne af *Anker* et proprium. Hvis en ordform mangler fra fuldformslisten, vil programmet enten ikke finde noget match (som *Almisselemmer*) eller gætte forkert.

⁷ Vi får til denne opgave glimrende hjælp af studentermedhjælper på Dansk Sprog-nævn Thrine Victoria Jarnot Meline.

	A	B	C	D	E	F	G
1	Ord	Muligheder	Korpus	Svar	RO-opslags	OrdK	Bøjning
2	Almisselemmer						
3		Intet fundet i RO - skriv selv hvad det er:					
4		pital til stedsde at underholde 14 gamle Almisselemmer, og en anden til et bestandigt st	Almisselem	sb.		pl., ubest.	
5	*Almuen						
6		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
7		1k, der vare afsendte længe i Forveien. Almuen blev glad, da de saae deres egen Le		l			
8	Almuen						
9		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
10		megen Anseelse havde han vundet blandt Almuen, fornemmelig i Trøndelagen, hvor al		l			
11		or Sverres Sønneson. Baade de Store og Almuen ynde ham, og enhver vil strabe at f		l			
12		rfor den catholske Religion, og opørde Almuen. Christian den Tredie understyttede		l			
13		inandens Ølod; thi traadde han frem for Almuen, og raabde til dem: "at han ikke ha		l			
14		stillede sig ved hans Side, og roligede Almuen; og for at vare vis paa, at han ing		l			
15	Anker						
16		Flere match fundet i RO - skriv det rigtige svar på hver linje:					
17		(1) anker, sb/itk, sg/ubest. (2) anke, sb/fk, pl/ubest. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
18		erk, vare Jens Koefod, og Præsten Povel Anker. Da disse Mænd havde besluttet at af		3		Prop.	
19		rderende Flode maatte lette eller kappe Anker, og gaae bort.		l			
20		sig og Mandskabet. Dette var: at kappe Anker, og drive paa Land; men skeede det,		l			
21		l Isen brad op i Beltet, da han lettede Anker, og ferde sine Skibe lykkelig til Ki		l			
22		ind til Torrekov i Skaane, kastede sit Anker, og lod sig sætte i Land. Han tog ik		l			
23		Juul ferde sig det til nytte, lettede Anker, og foreende sig med den hollandske		l			
24		de havde indtaget Fangerne, lettede de Anker, for at gaae til Seils igen; men de		l			
25		d der kunde møde. Tordenskiold lettede Anker, og forføiede sig med første fæielig		l			
26		før han tilhøne til sit Skib. Lettede Anker, saasomt hann aruede, sætte Seil e		l			

Figur 3: Korrekturregnearket med rettelser og tilføjelser.

Vi er på nuværende tidspunkt kommet et godt stykke gennem bogstavet A, og vi håber på at blive færdige med korrektoren inden udgangen af 2021.

En udfordring er kodningen af den grammatiske opmærkning. Den nuværende model er baseret på RO 2012, se eksempelvis *sb/itk*, *sg/ubest* i figur 3. Dette er nemt at læse, men svært at skrive da man skal huske rækkefølgen – at det fx skal være *sg/ubest* og ikke *ubest/sg*. Vi overvejer derfor at bruge et andet system som fx de meget kompakte kodninger fra PAROLE-projektet (jf. https://korpus.dsl.dk/clarin/corpus-doc/parole-doc/paroleddoc_en.pdf). Uanset kodningen er en foreløbig konklusion dog at korrekturlæseren skal have adgang til at generere korrekturordbogen (se afsnit 5.3). Der er nemlig mange småfejl som kan misforstås af et computerprogram, og disse fanges ofte først når man læser den genererede korrekturordbog. Man kan så gå tilbage til regnearket og rette fejlene dér.

Et andet konkret eksempel på en udfordring i forbindelse med kodningen er ordklassebestemmelsen af participierne. Skal eksempelvis *adsprede*, *afbrudt/afbrudte*, *afdeelte*, *afvante* og *anseet/anseete* (fremhævet) i følgende tekstbidder hos Malling klassificeres som verber eller adjektiver?:

- (a) ”Og faae sine Jorder, som paa meer end 90 Steder vare **adspredte**, samlede omkring sin Præstegaard”
- (b) ”Gaardens Marker [...] ere alle hver for sig **afdeelte** og indhegnede”
- (c) ”For at see unge Pigebørn **afvante** fra Lediggang, og opdragne til Arbeide, [...]”; ”Hamborgerne [...] bleve nu **afvante** fra en saadan Misbrug”
- (d) ”en Mand, som var **anseet** for den største blandt den Tids berømte”; ”Men saadanne Reiser vare i de Tider **anseete** for sande og vigtige Religions-Øvelser”
- (e) ”satte han i en Hast en **afbrudt** Green fast paa sit Glavind”, ”slog den afbrudte Stump ud af Hielmen”, ”blev deres Brevvexling i nogle Dage **afbrudt**”.

Ordklassebestemmelsen af participierne repræsenterer et velkendt problem for ordbogsredaktioner. RO 2012 følger ikke helt sit eget princip om at participier ”normalt ikke [er] opført som selvstændige opslagsord”, men ”dog [er] medtaget som selvstændige adjektiver hvis deres betydning eller dannelsesmåde afviger fra de tilsvarende verber, fx *frossen, henrykt, sleben, spændende*” (afsnittet *Hvilke opslagsord?* i *Vejledning til indhold* i Retskrivningsordbogen <https://roplus.dk/#indhold/5/>). Man kan altså således finde ”participialadjektiver der hverken afviger mht. betydning eller dannelsesmåde” som fx *bekymret* (Schack 2018:226-227). Schack (2018:228) foreslår at man i moderne dansk benytter bøjningskriteriet (og dermed betydningskriteriet) for at afgøre participiernes ordklasse: Participier der efter *være* kongruerer med subjektet, bør klassificeres som adjektiver – og participier der bøjes efter *være*, har egenskabstilskrivende (adjektivisk) betydning. Det kriterium kan vi ikke anvende i kodningen af participierne hos Mallings eftersom alle participier – både i attributiv og prædikativ stilling – kongruerer med subjektet. Desuden vil det i nogle tilfælde være vanskeligt at evaluere betydningen af participierne da den ofte ikke fremgår klart nok af konteksten.

Når ordstoffet i Mallings (1777) matches op mod RO 2012, vil vi således nemt komme til uforvarende at trække moderne semantik

eller simpelthen en nutidig inkonsekvent ordklasseinddeling ned over 1777-dansk. Som en foreløbig løsning opmærker vi alt der kan analyseres som et participium, som sådan og vil så tage samlet stilling til participierne når korrekturen af den grammatiske opmærkning er færdig.

5.3 Generering af korrekturordbog

Når regnearket er blevet korrekturlæst, genererer et andet computer-program (*RegnearkTilOrdbog*) en liste over alle opslagsord og de benyttede bøjningsformer, fx:

Almisselem sb: –, –, **Almisselemmer** (1), –; *genitiv*: –, –, –, –
almue sb/fk: **Almue** (3), **Almuen** (12), –, –; *genitiv*: –, –, –, –
anordne vb; *aktiv*: **anordne** (1), –, –, **anordnede** (1), –;
participier: –, **anordnet** (1), –, –, –; *passiv*: –, –, –, –; *optativ*: –
anordning sb/fk: **Anordning** (5), **Anordningen** (1), **Anordninger** (7), –; *genitiv*: –, –, –, –
anpart sb/fk: **Anpart** (2), –, –, –; *genitiv*: –, –, –, –
anprise vb; *aktiv*: –, –, –, **anpriisde** (2) / **anprisede** (1), –;
participier: –, –, –, –, –; *passiv*: –, –, –, –; *optativ*: –

Første linje skal læses således at *Almisselem* kun forekommer én gang i ubestemt pluralis og slet ikke i andre former. Tredje linje fortæller os at *anordne* kun forekommer i infinitiv, præteritum og som perfektum participium.

Ganske ofte vil fejl i regnearket vise sig tydeligt i dette format. Fx skulle der i ovenstående liste have stået *almisselem* i stedet for *Almisselem* da første ord på hver linje i korrekturordbogen er den moderne RO 2012-form (og hvis ordet ikke bruges i dag, laver vi en hypotetisk moderne form). Det er så muligt at gå tilbage til trin 2, rette fejlen(e) og generere korrekturordbogen på ny.

RegnearkTilOrdbog-programmet (som også er skrevet i programmeringssproget Perl) er ganske simpelt. Det kender for hver ordklasse de forventede former og outputter dem hvis de står i regnerarket. Fx finder det for *Almisselem* først ud af at det drejer sig om et substantiv. Så leder det efter forekomster af *sg/ubest/ikke-gen*. Eftersom der ingen er, outputter programmet en tankestreg i stedet. Det samme sker for *sg/best/ikke-gen*, men da det kommer til *pl/ubest/ikke-gen*, finder det én forekomst, og denne udskrives sammen med antallet af forekomster – og så fremdeles. Hvis en uventet form forekommer, producerer det en fejlmeddelelse.

5.4 Præsentation af den færdige ordbog

Når alt ser ud til at være i orden, kan vi generere en ordbog i et læsevenligt format:

Almisselem *sb: flertal: ubest.* Almisselemmer (1)

Almue *sb/fk: ental: ubest.* Almue (3), *best.* Almuen (12)

Ager *sb/fk: ental: ubest.* Ager (9), *best.* Ageren (2); *flertal: ubest.*

Agre (3), *best.* Agrene (2)

Advarsel *sb/fk: ental: ubest.* Advarsel (2); *flertal: ubest.*

Advarseler (1)

afgiøre *vb: aktiv: inf.* afgiore (4), *præt.* afgiorde (1); *passiv: inf.*

afgiøres (2)

Anker *sb/itk: ental: ubest.* Anker (9), *gen.* Ankers (1)

anprise *vb: aktiv: præt.* anpriisde (2) / anprisede (1)

Vi mangler stadig at undersøge hvordan vi eksporterer vores data til RO^{hist} på den bedst tænkelige måde. Ganske vist har vi allerede skabt de direkte forbindelser (links) til RO 2012, men dette skal tilføjes til den underliggende relationelle RO^{hist}-database (i MySQL-format), og vi skal også beslutte hvad brugerne skal se hvis de klikker på et givent ordlink. Skal linket føre brugeren til vores genererede ordbog eller til alle konkordanserne fra bogen, eller bør linket i stedet føre til de indskannede sider fra originalen (eller fra 1992-udgaven)?

Som det fremgår af ordlisten ovenfor, findes eksempelvis *Almisselem* og *Anker* ikke i hhv. singularis og pluralis. Vi kan derfor principielt ikke vide om Malling ville have accepteret at bruge *Almisselem* i singularis, endsige om han ville mene at pluralisformen af *Anker* skulle være *Ankre* eller *Ankere*. I præsentationen af den færdige ordbog vil vi derfor finde en måde hvorpå det fremgår helt tydeligt hvilke former man finder hos Malling, og hvilke former vi har genereret som fx *Almisselem*.

6. Status og perspektiver

Set fra RO^{hist}-projektets side er det et uomtvisteligt gode at få Malling (1777) med på RO^{hist}-siden. Der har fra RO^{hist}-projektets begyndelse været et ønske om at indlemme *Store og gode Handlinger* på siden i et eller andet format, og som beskrevet hører den naturligt hjemme der. Der er imidlertid stadig et stykke vej før man vil kunne slå op i ordbogsversionen af *Store og gode Handlinger* via RO^{hist}-siden. Som det vil være fremgået af afsnit 5, er den anvendte bottom up-ordbogificeringsmetode møjsommelig, og regnearket som er genereret i den automatiske analyse, er kun korrekturlæst indtil slutningen af bogstavet A. Vi regner med at kunne tilføje hele bogen som ordbog til RO^{hist}-siden i løbet af 2022.

Der er dog mange udfordringer forbundet med ordbogificeringen af en prosatekst da det resulterer i en på mange måder atypisk ordbog: (1) Inkonsekvenser i stavningen af enkelte ord står skærende skarpt frem, og vi kan ikke i alle tilfælde slutte hvilken form der var Mallings foretrukne. Når ordbogen er færdig, vil vi undersøge omfanget af variation og forsøge at afgøre om variantformerne i visse tilfælde var tilsigtede. (2) Relativt almindelige ord mangler. Fx forekommer *ager* og *and* ikke i *Store og gode Handlinger*. Det skyldes vel igen ikke et bevidst valg, men Malling har simpelthen ikke haft brug for disse ord. (3) Omvendt forekommer enkelte ord der var/er sjældne i både datidens og nutidens almensprog, relativt set for hyppigt som det altid vil være tilfældet i en tekst af den længde. Det drejer sig især om proprier og sammensatte ord. (4) Mange ord forekommer kun i enkelte bøjningsformer. Mange substantiver forekommer fx

kun i pluralis, mange verber kun som participium, osv. Det gør det vanskeligt at præsentere data i ordbogsformat, og ved jävnførelsen med de øvrige ordbøger i RO^{hist} bliver vi nødt til at operere med en hypotetisk opslagsform.

Udenfor selve RO^{hist}-projektets arbejde med Mallings bog og de fordele det vil give at kunne slå op i Malling (1777) fra RO^{hist}-siden, avler ordbogificeringen flere forskellige perspektiver. Først og fremmest vil vi i forbindelse med evalueringen af projektet vurdere om resultatet har været anstrengelserne værd. I bekræftende fald kan man overveje om den bottom up-metode vi har anvendt, vil kunne fungere som model for ordbogificering og/eller sproglig analyse af andre (ældre) tekster. Interessant kunne det eksempelvis være at underkaste Christian III's bibel (1550) og *Psalmebog til Kirke og Huus-Andagt* (1856) lignende analyser. Sidstnævnte kunne tilmed være relevant i en RO^{hist}-sammenhæng eftersom den indgik som den ene del af indholdsdirektivet for 1865-retskrivningsnormen (sammen med Molbechs *Dansk Ordbog* (1833/1859)) (Jacobsen 2010, bind 1: 93-95). I modsat fald, dvs. hvis ordbogificeringen ikke fører til større indsigter om Mallings retskrivning end dem man finder i Jacobsen (2010), er udbyttet måske ikke stort nok.

7. Afsluttende bemærkninger

Med denne artikel har vi vist at det er mere afklaret end i RO^{hist}-projektets første år hvordan vi vil gengive Mallings bog på RO^{hist}-hjemmesiden. Vi ønsker at *Store og gode Handlinger* skal indgå på samme vilkår som de øvrige retskrivningsindholdsdirektiver på siden. De er nu engang alle ortografiske metatekster, dvs. retskrivningsordbøger, og dermed må også Mallings bog fremstå i en ordbogsversion. Vi har i denne artikel beskrevet vores arbejde med at ordbogificere *Store og gode Handlinger*, herunder nogle af de udfordringer der er forbundet med at gøre en ordbog ud af 1700-talsprosa. Vi har gjort rede for den anvendte bottom up-metode som vi håber kan være til inspiration for arbejdet med andre (ældre) tekster uanset om de har fungeret som ortografiske rettesnore eller er sprogligt interessante af andre grunde.

Litteratur

- Diderichsen, Philip, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard og Anna Kristiansen (2015) Retskrivningsordbøger gennem historien – følg retskrivningens udvikling ord for ord på <http://rohist.dsn.dk>. Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.). 15. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2014*. Århus: Aarhus Universitet:117-126.
- Gregersen, Frans (1984) Skriftsprogenes formelle udvikling på baggrund af øget læse- og skrivefærdighed og udvidet produktion af læsestof. *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet [1]. Skolens og lese- og skriveferdighetens betydning for de nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet. Rapport fra et symposium på Sundvollen 16.-19. november 1983*. Oslo: Nordisk språksekretariats rapporter 4:166-194.
- Hansen, Erik (1992) Efterskrift. *Store & gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere samlede ved Ole Mallings*. Udgivet af Erik Hansen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal:567-589.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2010) *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Bd. 1 og 2. Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jacobsen, Henrik Galberg (2006) RO 1777. Om retskrivningen i Ove Mallings *Store og gode Handlinger* – den første danske retskrivningsordbog. Anita Ågerup Jervelund, Marianne Rathje og Jørgen Schack (red.). *Vi skriver dig til. Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. Dansk Sprognævns skrifter 36. København: Dansk Sprognævn:35-57.
- Karker, Allan (1993) *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie*. Modersmål-Selskabets Årbog 1993. København: C. A. Reitzel. [S. 213ff +238]
- Sandersen, Vibeke (2003) *"Jeg skriver dig til for at lade dig vide". Skriveferdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50*. Bd. 1 og 2. København: C.A. Reitzel. [Bd.1, s. 94, 188]
- Schack, Jørgen (2018) Perfektum participium og ordklassen adjektiver. *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. Nordisk Forening for Leksikografi:222-229.
- Skautrup, Peter (1944-1968) *Det danske sprogs historie*. Bd. 1-4. [bd.3 s. 173-180].